

Elżbieta Marek

Zajęcia pozalekcyjne jako forma rozwijania zainteresowań dzieci w czasie wolnym

Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 3,
32-44

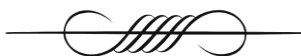
2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

- Kunicki B., *Społeczne bariery rekreacji fizycznej*, Warszawa 1984.
- Marzec H., *Czas wolny małych dzieci w rodzinie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2004, nr 2.
- Mudrak-Nowak J., *Jak zorganizować czas wolny uczniów*, „Nowa Szkoła” 2005, nr 9.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1987.
- Parnicka U., *Czas wolny przedszkolaka*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1995, nr 2.
- Rechnio B., *Czas wolny – radość i problem*, „Wszystko dla Szkoły” 2004, nr 7/8.
- Romanowska-Nałęcka D., *Wybrane zagadnienia teorii rekreacji*, Biała Podlaska 1978.
- Świerzińska K., *Czas wolny to problem pedagogiczny*, „Edukacja i Dialog” 2004, nr 2.
- Świetlik M., *Nowa przestrzeń dziecka we współczesnej kulturze*, [w:] *Dziecko we współczesnej kulturze medialnej*, pod red. B. Łaciak, Warszawa 2003.
- Toból S., *Wpływ rodziny na wykorzystanie czasu wolnego*, „Życie Szkoły” 2002, nr 3.
- Wnuk-Lipiński E., *Czas wolny – współczesność i perspektywy*, Warszawa 1985.
- Wolańska T., *Wychowanie do rekreacji w szkolnym systemie wychowania fizycznego*, „Studia i Monografie” AWF, Warszawa 1977, nr 8.
- Wujek T., *Czas wolny młodzieży szkolnej i jego uwarunkowania*, [w:] *Studia Pedagogiczne*, pod red. B. Suchodolskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków 1983.

dr Elżbieta Marek
Akademia Świętokrzyska
Filia w Piotrkowie Trybunalskim

ZAJĘCIA POZALEKCYJNE JAKO FORMA ROZWIJANIA ZAINTERESOWAŃ DZIECI W CZASIE WOLNYM

WPROWADZENIE

Zajęcia pozalekcyjne są historycznie i prawnie usankcjonowanym elementem systemu dydaktyczno-wychowawczego szkoły. Zmieniały się ich formy i treści, tak jak zmieniała się szkoła, która obecnie poszukuje nowych rozwiązań zarówno w zakresie nauczania, jak i wychowania. Zajęcia pozalekcyjne wywodzą się z dwóch różnych kręgów aktywności dzieci. Po pierwsze, są to zajęcia podejmowane w czasie wolnym od czynności powszechnie uznawanych za obowiązkowe. Po drugie, aktywność pozalekcyjna ma miejsce w obrębie zajęć szkolnych i choć jej teren nie ogranicza się do fizycznego obszaru szkoły, to jednak pod względem organizacyjnym zajęcia pozalekcyjne wchodzą w skład zajęć szkolnych. Tak więc zajęcia pozalekcyjne są zarazem zajęciami czasu wolnego i zajęciami szkolnymi¹.

¹ M. Żelazkiewicz, *Skuteczność wychowawcza innowacji w zajęciach pozalekcyjnych*, Wrocław 1980, s. 13.

Zajęcia pozalekcyjne definiowano różnie. Definicje zajęć pozalekcyjnych podają m.in.: N. Alpatow², W. Okoń³, R. Wroczyński⁴, J. Węgrzynowicz⁵. Na uwagę zasługuje podejście T. Nowackiego, który mianem zajęć pozalekcyjnych określa *zajęcia organizowane w szkole poza lekcjami i obowiązującym programem szkolnym a realizujące zadania organizacji młodzieżowych, których celem jest rozbudzanie i rozwijanie zainteresowań uczniów np. muzyką, plastyką, gazetką szkolną, sportem lub jakimś przedmiotem szkolnym a także uczestnictwo w orkiestrze, chórze, teatryku szkolnym itd.*⁶. Zadaniem zajęć pozalekcyjnych jest wspieranie samodzielności, czynnego spędzania wolnego czasu, rozwijanie zainteresowań kulturalnych. W doborze form i treści zajęć pozalekcyjnych bierze się pod uwagę zainteresowania i życzenia uczestników. Opiekunami poszczególnych kółek, klubów itd. są w zasadzie nauczyciele, ale biorą w nich również udział jako opiekunowie specjaliści spoza szkoły.

Znamienną cechą aktywności pozalekcyjnej jest bazowanie na indywidualnych zainteresowaniach wybierających te zajęcia, które je najbardziej pociągają ze względu na problematykę i atrakcyjne formy. Zajęcia pozalekcyjne niejednokrotnie stają się terenem, na którym nie tylko ujawniają się zainteresowania i zamiłowania uczniów, ale również rozwija się własna twórczość i pomysły. Dobrze zorganizowana aktywność pozalekcyjna umożliwia integrację wiadomości zdobywanych w toku nauczania poszczególnych przedmiotów oraz pełniejsze ich wiązanie z życiem, wykorzystywanie w praktyce. Może także przyczynić się do kształtowania postaw społecznych i moralnych młodzieży, wpływać na wybór dalszej drogi kształcenia, a także utrwalać określony styl spędzania czasu wolnego.

1. ROLA I ZADANIA ZAJĘĆ POZALEKCYJNYCH

Współczesna szkoła przestaje być wyłącznie placówką nauczającą, wyposażającą uczniów w wiedzę, a staje się w coraz większym stopniu ośrodkiem wszechstronnego oddziaływania wychowawczego na dzieci. Oddziaływania, którego celem jest nie tylko wyposażenie ucznia w wiedzę i umiejętność działania intelektualnego, ale rozwijanie i kształtowanie jego zainteresowań i postawy społecznej, formowanie osobowości jednostki przygotowanej do pełnego życia w warunkach społeczeństwa demokratycznego⁷.

Aby cel ten osiągnąć, szkoła organizuje wielostronną działalność dydaktyczno-wychowawczą, której trzonem w kształceniu wczesnoszkolnym jest nauczanie i wychowanie w toku zajęć zintegrowanych. Jednakże ogromne i rozległe wymagania, jakie współczesnej szkole stawia społeczeństwo powodują konieczność rozszerzenia i pogłębienia pracy szkolnej. Chociaż dzień pracy

² N. Alpatow, *Praca pozalekcyjna w szkole ogólnokształcącej*, Warszawa 1955, s. 191.

³ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998, s. 311.

⁴ R. Wroczyński, *Wprowadzenie do pedagogiki społecznej*, Warszawa 1966, s. 170.

⁵ J. Węgrzynowicz, *Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne*, Warszawa 1971, s. 56.

⁶ T. Nowacki, *Nowy słownik pedagogiki pracy*, Radom 2004, s. 238.

⁷ A. Panek, *Zajęcia pozalekcyjne w reformowanej szkole. Oczekiwania a rzeczywistość*, Kraków 2002, s. 5.

i wielokierunkowej aktywności dziecka jest główną i podstawową formą pracy dydaktyczno-wychowawczej w klasach I–III, to ze względu na potrzeby społeczne i możliwości rozwojowe dzieci formą jedyną być nie może. Przemawiają za tym następujące względy:

1. Dziecko przychodzi do szkoły z określonymi skłonnościami, zdolnościami, zainteresowaniami, które pod wpływem nowych doświadczeń rozszerza i pogłębia. Nauka szkolna, wydarzenia życia codziennego, książka, film, wycieczka stanowią źródło nowych dociekań, nowych zainteresowań i wątpliwości, z którymi uczeń zwraca się do nauczyciela, szukając odpowiedzi na rodzące się pytania, a których nauczyciel nie jest w stanie zaspokoić wyłącznie na lekcji. Stąd konieczność rozszerzania i pogłębiania pracy szkolnej w czasie zajęć pozalekcyjnych⁸. Zajęcia pozalekcyjne mają więc za *zadanie rozszerzać zainteresowania ucznia, rozwijać jego uzdolnienia i talenty, dostarczać mu okazji do szerokiej samodzielnej i twórczej działalności*.
2. Realizując program nauczania nauczyciel nie wyczerpuje całokształtu wiedzy, daje tylko jej podstawy w postaci systematycznie i logicznie uporządkowanego materiału. Pogłębianie wiadomości w kierunku interesującym ucznia, przyswajanie nowych umiejętności i sprawności oraz nawyków kulturalnego spędzania wolnego czasu odbywać się może w godzinach nadobowiazkowych w szkole. Zadaniem zajęć pozalekcyjnych jest więc *pogłębienie i uzupełnienie nauki lekcyjnej nowymi treściami i formami, rozszerzenie horyzontu myślowego ucznia, wzbogacenie go nowymi doświadczeniami, wyposażenie w dodatkowe umiejętności i sprawności*.
3. Zagadnienie należytego wykorzystania wolnego czasu przez ucznia stanowi przedmiot dużej troski zarówno nauczyciela, jak i rodziców. Nauczyciel musi przyzwyczaić dziecko nie tylko do punktualnego przychodzenia do szkoły, do sumiennego przygotowania się do zajęć, ale również do pożytecznego i przyjemnego spędzania wolnego czasu. Organizacja zajęć pozalekcyjnych jest mu w tym bardzo pomocna. Dla dziecka, podejmowanie działań w czasie wolnym ma istotną wagę ze względu na brak przymusu i możliwość wyboru zajęć. Właśnie ta dobrowolność działań stanowi w dużej mierze o ich atrakcyjności. Zadaniem zajęć pozalekcyjnych jest *wdrożenie ucznia do umiejętnego organizowania sobie wolnego czasu przez uzupełnianie nauki szkolnej samodzielną pracą, zajęciami społecznie użytecznymi oraz kulturalną rozrywką i zabawą*.

W takim ujęciu zajęcia pozalekcyjne są nie tylko formą pożytecznego spędzania wolnego czasu, ale równocześnie uczą dzieci i młodzież samodzielnego nim gospodarowania⁹. Nie można więc traktować ich jedynie jako uzupełnienia nauczania i przygotowania do pracy zawodowej, ale trzeba dostrzegać ich samodzielną funkcję w kształtowaniu nowoczesnego człowieka.

⁸ M. Czarniewicz, *Praca pozalekcyjna i pozaszkolna*, Warszawa 1953, s. 8.

⁹ J. Węgrzynowicz, *Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne*, Warszawa 1971, s. 50.

Zainteresowanie zajęciami pozalekcyjnymi wynika więc z konieczności pogłębienia pracy lekcyjnej, zaspokojenia zainteresowań dzieci i rozbudzenia nowych, uzupełnienia nauki szkolnej zajęciami kulturalno-oświatowymi, społecznymi, artystycznymi, sportem i rozrywką.

M. Żelazkiewicz¹⁰ wymienia zadania szkoły w zakresie zajęć pozalekcyjnych. Jego zdaniem zajęcia pozalekcyjne:

- zapewniają wychowankom odpoczynek i regenerację fizycznych i psychicznych sił, pod warunkiem zmiany: treści i charakteru działań w porównaniu z tymi, które je wywołały, a więc zajęcia odmienne od lekcji i zajęć obowiązkowych; otoczenia społecznego (formy klasowej); otoczenia materialnego (nie jest to klasa szkolna o niezmiennym wyglądzie),
- sprawują opiekę wychowawczą i częściowo dydaktyczną, głównie w odniesieniu do wychowanków pozbawionych wystarczającej opieki domu rodzinnego,
- wzbudzają i kształtują różnorodne zainteresowania oraz rozwijają zdolności ogółu wychowanków, wspomagając ich dobrowolne samokształcenie,
- rozwijają wszelką aktywność twórczą wychowanków (wychowują przez aktywność twórczą i w jej toku),
- uspołeczniają wychowanków, wdrażając ich do działania zespołowego w działaniu a dobrem ogółu oraz wdrażają do pełnienia istotnych ról społecznych w dziedzinach wybranych przez wychowanków,
- indywidualnie ukierunkowują rozwój wychowanka, wzbudzają i wzmacniają pozytywny stosunek do szkoły, tworzą i rozwijają więzi wychowanków z wychowawcami i szkołą jako całością.

Powyższe zadania określają istotę działalności pozalekcyjnej. Jednakże nie jest to w pełni jasne i jednoznaczne wyodrębnienie zajęć pozalekcyjnych z całości bogatego życia szkoły i zapewne takie być nie może, bowiem potrzeby dziecka mogą być zaspokajane przez różne działy szkoły, a poczynania wychowawcze wielu odmiennych komórek często splatają się w życiu szkoły.

Aby stworzyć przesłanki dla wypełniania tych bogatych zadań, szkoła musi być terenem różnorodnej, wszechstronnej aktywności uczniów wykraczającej poza czynności lekcyjne. Życie współczesnej szkoły powinno stwarzać uczniom warunki do uprawiania różnorodnej działalności poznawczej, kulturalnej, organizacyjnej, rozrywkowej, technicznej, przyrodniczej, sportowo-turystycznej i towarzyskiej. Należy zwrócić uwagę na to, że aktywność ta, choć celowo pobudzana i ukierunkowana przez wychowawców, opierać się będzie z reguły na dobrowolnym udziale dzieci w zajęciach organizowanych dla różnorodnie dobranych grup. Dzięki przemyślanej organizacji zajęć szkoła może być coraz bardziej lubiana przez dzieci, bliższa im, a także wszechstronnej i efektywniej wychowująca. Wiele z tych zamierzeń łatwiej jest osiągnąć poprzez odpowiednie zorganizowanie uczniom czasu wolnego.

¹⁰ M. Żelazkiewicz, *Skuteczność wychowawcza innowacji w zajęciach pozalekcyjnych*, Wrocław 1980, s. 22.

Zajęcia w czasie wolnym nie tylko dają dziecku możliwość ujawniania skłonności i dążeń, ale przede wszystkim umożliwiają (i temu służyć powinny) zaspokajanie szeregu podstawowych potrzeb człowieka. Zajęcia pozalekcyjne służą też zaspokajaniu szeregu potrzeb psychospołecznych, bardzo ważnych z wychowawczego punktu widzenia. Można powiedzieć, że im pełniej dziecko zaspokaja swoje potrzeby w trakcie jakiejś działalności, tym większy wpływ na jego osobowość mają doświadczenia zdobyte w tym czasie.

Zatem by zajęcia pozalekcyjne mogły prowadzić do wymienionych prawidłowości psychowychowawczych, powinny obejmować organizowanie tych działań uczniów, które są zwykle dla nich najistotniejsze w czasie wolnym. W trakcie zajęć dzieci nie tylko regenerują siły i bawią się, ale jednocześnie poznają otaczającą je rzeczywistość, kształtują swoje przekonania, nawyki i zachowania, uczą się pełnić różne role społeczne, nabierają doświadczeń życiowych w szerokim zakresie.

Takie odpowiednie do wieku dziecka, wyraźnie określone zaangażowanie w życie pozalekcyjne przyczyni się do wszechstronniejszego rozwoju ucznia, pomoże w kształtowaniu nawyków kulturalnych i usprawnieniu jego umiejętności racjonalnej zabawy, rozrywki. Szkoła powinna organizować w szerokim zakresie różnego rodzaju zajęcia rekreacyjne, dające dzieciom nie tylko wypoczynek i odprężenie, ale służące także wyrabianiu i kształtowaniu postaw towarzysko-kulturalnych i rozwijaniu zainteresowań.

Zajęcia pozalekcyjne stwarzają więc doskonałą okazję do bliższego poznania się uczniów oraz lepszego poznania uczniów przez nauczyciela. Mogą również sprzyjać ujawnieniu się różnorodnych problemów nurtujących dzieci, których same nie potrafią rozwiązać. Podczas zajęć pozalekcyjnych nauczyciel może niekiedy dowiedzieć się także o istniejących konfliktach między uczniami, których nie dostrzega podczas lekcji. Ponadto zajęcia pozalekcyjne są dogodnym terenem do kształtowania odpowiedniego stosunku do pracy, wartości społecznych, poszanowania mienia społecznego itp.

2. ZASADY ORGANIZACYJNE DZIAŁALNOŚCI POZALEKCYJNEJ SZKOŁY

Szkoła jest dla dzieci i młodzieży miejscem obowiązkowego pobierania nauki, podlegania kierownictwu, a nawet dominacji dorosłych. Jest także obszarem intensywnych kontaktów towarzyskich oraz terenem, na którym można robić coś ciekawego. Czy jednak może ona być dla wychowanków miejscem właściwym do spędzania czasu wolnego i do realizowania zainteresowań? Próbą odpowiedzi były wcześniejsze rozważania, a ich uzupełnieniem będzie określenie zasad organizacji i prowadzenia zajęć pozalekcyjnych, niezbędnych z wychowawczego punktu widzenia¹¹.

Zasady te – jak określa M. Żelazkiewicz¹² – wynikają głównie z prawidłowości pedagogicznych, psychologicznych i socjologicznych, a ich konsekwencje praktyczne można sformułować w postaci dyrektyw postępowania, istotnych dla

¹¹ A. Panek, *Zajęcia pozalekcyjne w reformowanej szkole. Oczekiwania a rzeczywistość*, Kraków 2002, s. 77.

¹² M. Żelazkiewicz, *Skuteczność wychowawczą innowacji w zajęciach pozalekcyjnych*, Wrocław 1980, s. 71.

tworzenia sytuacji wychowawczych i organizowania procesów osobotwórczych. Zasady te są ogniwem transformującym wiedzę zawartą w teorii na wskazania niezbędne dla skutecznej praktyki.

M. Żelazkiewicz wymienia pięć zasad zajęć pozalekcyjnych, na których powinni opierać się wszyscy realizatorzy tych zajęć:

1. Podstawową zasadą organizacji zajęć pozalekcyjnych jest **dobrowolność uczestnictwa wychowanków w zajęciach i dowolność ich wyboru**. Jest to zasada wręcz przeciwna obowiązkowi szkolnemu, który bezwzględnie nakazuje uczniowi uczęszczać na wszystkie lekcje. Dobrowolność oznacza niewymuszone zgłoszenie chęci uczestnictwa w określonych zajęciach, których celem może być zaspokojenie własnych zainteresowań, rozszerzenie zakresu wiedzy i umiejętności, przyjemne spędzanie wolnego czasu itp. Zasada dobrowolności udziału w zajęciach i dowolności ich wyboru ma wielkie znaczenie wychowawcze, gdyż skłania uczniów do uświadomienia sobie, co ich najbardziej pociąga, a nauczycieli – do stworzenia takich warunków, w których ten wybór może być dokonany. Nie wystarczy pozostawienie całkowitej inicjatywy uczniowi, trzeba nią pokierować, trzeba zezwolić mu na swobodne rozejrzenie się i zorientowanie w pracy człowieka, trzeba pokazać atrakcyjność pozornie trudnych i nudnych zajęć oraz prącochłonność i żmudność tak zdawałoby się „łatwych” i „wesółych” zawodów, jak zawód aktora, tancerza, sportowca. W przewidywaniu możliwych omyłek i nieporozumień pozostawia się uczniowi kilkutygodniowy okres próby, w czasie którego ma on możliwość przekonania się o słuszności swojej decyzji. Po podjęciu ostatecznej decyzji praca pozalekcyjna obowiązuje uczestnika i dlatego konieczna jest kontrola obecności i wykonania. Nie wyklucza to jednak możliwości zmiany kółka lub całkowitego wycofania się z zajęć pozalekcyjnych. Z zasady tej wynika bardzo ważny wniosek praktyczny. *Prowadzący jakiegokolwiek zajęcia pozalekcyjne powinien mieć na uwadze sposoby stałego podtrzymywania zainteresowania uczestników zajęciami, gdyż uczestnictwo w nich jest dobrowolne, nieskrępowane przymusem stałego obowiązku.*
2. **Zasada dostosowania działalności pozalekcyjnej do potrzeb i zainteresowań wychowanków** oraz ich możliwości psychofizycznych. Z wychowawczego punktu widzenia należy podkreślić znaczenie prawidłowości: *im pełniejsze zaspokojenie i kształtowanie potrzeb wychowanków powoduje wychowawca, tym ma większe możliwości osiągnięcia efektów osobotwórczych*. W konsekwencji zasada ta zwraca uwagę na konieczność stałego, systematycznego rozpoznawania potrzeb dzieci i ich zainteresowań, a także stanu zdrowia fizycznego i psychicznego oraz sytuacji rodzinnej. Uzyskane i systematycznie aktualizowane wyniki rozpoznania tych potrzeb stanowią podstawę wyłonienia wielu różnych kategorii i grup uczniów znajdujących się w podobnej sytuacji, bądź mających określone cechy wspólne. Dopiero wówczas można przystąpić do planowania zakresu i szczegółowej struktury zajęć pozalekcyjnych, ponieważ ich organizacja odpowiadać musi realnym potrzebom określonej zbiorowości uczniów i określonego

środowiska społecznego. Przyjęcie tej zasady stawia przed szkołą zadanie samodzielnego formułowania co roku szczegółowego programu zajęć pozalekcyjnych. Probiezmem jego wartości i miarą stopnia realizacji będzie właśnie zaspokojenie potrzeb, dążeń i zainteresowań wychowanków.

3. **Zasada atrakcyjności zajęć pozalekcyjnych** dla uczniów. Jest ona sformułowana w sposób ukazujący niezbędność uzyskania określonego waloru zajęć – atrakcyjności, z punktu widzenia wychowanka. Podstawą tej zasady jest głębsza prawidłowość: *im bardziej działania ucznia służą realizacji motywów żywionych przez niego, tym silniej wpływają na jego osobowość*. A cóż może być bardziej atrakcyjnego niż możliwość realizacji własnych zainteresowań? Atrakcyjność zajęć jest zatem nieodzowna dla ich skuteczności wychowawczej. Trzeba jednak podkreślić bardzo szerokie rozumienie, jakie tu nadano słowu atrakcyjność. Wiąże się ono nie tylko ze spełnieniem motywów i dążeń, które dziecko już posiada, ale chodzi tu również o czynienie zajęć atrakcyjnych przez wzbudzenie w nim różnorodnych, nowych motywów, skierowanych ku nowym obiektom. Niemniej istotne jest też uatrakcyjnienie zachowań konstruktywnych, przy równoległym czynieniu nieatrakcyjnymi zachowań destruktywnych. Atrakcyjne będą te zajęcia, które nie tylko zaspokoją, ale i rozwiną zainteresowania uczestników, wyzwolą ich aktywność nie tylko wykonawczą, ale i twórczą, dostarczą im satysfakcji nie tylko z rozwiązywania problemów, ale ich poszukiwania.
4. **Zasada wszechstronnej aktywizacji wychowanków**. Wiąże się z oczywistym stwierdzeniem, iż człowieka biernego nie sposób wychować. Trzeba jednak zwrócić uwagę na tezę, która zakłada, że *człowiek kształtuje się w toku własnej aktywności i pod wpływem warunków, w których ta aktywność przebiega*. Można też stwierdzić, że tym większe jest znaczenie osobotwórcze aktywności wychowanka, im bardziej wszechstronnie angażuje ona jego osobowość oraz im bardziej jest różnorodna co do form realizacji. Efekty wychowawcze aktywności wychowanka będą tym większe, im bardziej naturalny charakter będą miały dla niego cele aktywności i warunki, w których ona przebiega.
5. **Zasada ukierunkowywania aktywności uczniów** w czasie wolnym. Realizuje się ją za pomocą przekazywania informacji, wzbudzenia motywacji oraz dostarczenia środków do realizacji. Aby osiągnąć w skali szkoły i w sposób trwały sytuację zawierającą trzy główne elementy składowe tej zasady, potrzeba kompleksu intensywnych zabiegów, odpowiednio zorganizowanych, dotyczących informowania i propagowania oraz usamodzielniania wychowanków w zakresie organizacji zajęć czasu wolnego. Zasada ta wskazuje też na logiczną kolejność w toku postępowania: najpierw poinformowanie o różnych możliwościach, potem wzbudzenie określonych motywacji, a następnie dostarczenie środków do realizacji zajęć.

3. FORMY ZAJĘĆ POZALEKCYJNYCH

Konsekwencją rozważań o zasadach zajęć pozalekcyjnych jest problematyka form organizacyjnych tych zajęć, ich klasyfikacja i charakterystyka. O skuteczności pracy dydaktyczno-wychowawczej decydują nie tylko stosowane zasady, lecz również formy organizacyjne. Formy te są z kolei zdeterminowane przez cele i zadania kształcenia, liczbę uczniów objętych oddziaływaniem dydaktycznym, charakterystyczne właściwości poszczególnych przedmiotów nauczania, miejsce i czas pracy dzieci i młodzieży, wyposażenie szkoły w pomoce naukowe¹³.

Zarządzenie nr 64 Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 6 grudnia 1989 r. w sprawie organizacji i działalności pozalekcyjnej i pozaszkolnej, „Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji Narodowej” 1989, nr 7, poz. 66 przewiduje następujące rodzaje zajęć. Są nimi:

- wszelkie formy czytelnictwa książek, zwłaszcza beletrystyki, czasopism i gazet, konkursy czytelnicze itd.;
- praktyczne zajęcia uczniów, eksperymentowanie, zajęcia laboratoryjne, modelowanie itp.;
- krajoznawstwo, turystyka, wędrowki terenowe itd.;
- różne formy pracy użytecznej, jak: zalesianie, zakładanie szkółek drzewek owocowych, zbiórki makulatury itp.;
- różnego rodzaju gry i zabawy jako środek wychowawczy, służący celom kulturalnego wypoczynku i kształcącej rozrywki¹⁴.

Systematyczna i ciągła praca w zespole rówieśników, zaspokajająca zainteresowania poszczególnych uczestników i oparta na ich samodzielnej pracy wymaga innej formy organizacyjnej niż zajęcia lekcyjne. Będzie nią kółko, które obejmuje od kilku do kilkunastu uczestników. Taka organizacja zajęć pozwala na kierowanie pracą poszczególnych uczestników, rozwijanie ich uzdolnień, a jednocześnie uczy pracy zespołowej. W odróżnieniu od zajęć masowych, w których nie obowiązuje aktywna postawa wszystkich biorących w nich udział, **kółko jest warsztatem pracy**, w którym uczeń zdobywa nowe wartości i opanowuje wiedzę. Dlatego też **kółko jest podstawową formą zajęć pozalekcyjnych**.

Obie te formy zajęć uzupełnia praca indywidualna każdego uczestnika, która stanowi część integralną pracy w kółku, a częściowo także pracy masowej. Prace indywidualne polegają na czytaniu literatury, zbieraniu materiałów, prowadzeniu obserwacji, kompletowaniu eksponatów, wykonywaniu prac technicznych, organizacyjnych itd. Jest to niezbędny element wszelkiej pracy zespołowej, w procesie której uczeń uświadamia sobie wiele szczegółów, pomagających mu w rozumieniu istoty zagadnienia, systematyzuje uzyskane wiadomości, kształtuje

¹³ A. Panek, *Zajęcia pozalekcyjne w reformowanej szkole. Oczekiwania a rzeczywistość*, Kraków 2002, s. 83.

¹⁴ Zarządzenie nr 64 Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 6 grudnia 1989 r. w sprawie organizacji i działalności pozalekcyjnej i pozaszkolnej, „Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji Narodowej” 1989, nr 7, poz. 66.

swój pogląd na świat, zdobywa i doskonali umiejętności, ugruntowuje to, co zdobywa przy wspólnej wymianie myśli i wspólnym działaniu w zespole.

J. Węgrzynowicz¹⁵ klasyfikuje formy zajęć pozalekcyjnych według dwóch kryteriów: treści i czasu trwania. **Zajęcia pozalekcyjne ze względu na treść** dzieli na:

1. związane z przedmiotem nauczania, albo szerzej z dyscyplinami nauk,
2. techniczne, polegające na różnego rodzaju pracach technicznych,
3. artystyczne, nawiązujące do dziedzin sztuki,
4. sportowe i turystyczne,
5. hobbyistyczne, polegające najczęściej na kultywowaniu zbieractwa.

Pierwsza grupa form zajęć pozalekcyjnych reprezentowana jest przez **koła zainteresowań: historyczne, polonistyczne, matematyczne, młodych biologów i inne** odpowiadające z nazwy i treści przedmiotom nauczania. Zajęcia należące do tej grupy rzadko prowadzone są dla uczniów w młodszym wieku szkolnym, chociaż w niektórych szkołach możemy spotkać się z kołami matematycznymi czy informatycznymi dla dzieci. Zajęcia tego rodzaju często występują w pracy szkół średnich i są traktowane jako forma przygotowania do dalszych studiów. Metody tu stosowane zbliżone są do lekcyjnych, w tym sensie, że przede wszystkim ułatwiają przyswajanie wiedzy. Struktura zajęć odpowiada z grubsza tokowi lekcji, chociaż większa jest samodzielność uczestników i wpływ na przebieg zajęć. Na początku zajęć lub cyklu kilku kolejnych nawiązuje się do określonej partii programu nauczania albo wiedzy uzyskanej przez uczniów w szkole, następnie formuluje się problem, który ma zostać poddany analizie, dyskusji, doświadczeniu; określa się przesłanki i stawia hipotezy; gromadzi materiał dowodowy, przeprowadza określone prace; wreszcie rozwiązuje się postawione na wstępie zadania, sprawdza wyniki, ewentualnie przeprowadza ich interpretację, notuje lub w inny sposób utrwała.

Druga grupa form zajęć pozalekcyjnych, według klasyfikacji J. Węgrzynowicza, to **zajęcia techniczne**, prowadzone w różnych dziedzinach techniki. Spotyka się zespoły zajmujące się modelarstwem lotniczym, zagadnieniami motoryzacji, automatyki itp. Tematy zajęć tych zespołów można podzielić na dwie kategorie: mające na celu wytworzenie użytecznego przedmiotu, bądź wykonanie usługi technicznej. W pierwszym przypadku tok zajęć jest podporządkowany wymogom, jakie rządzi produkcją. Najpierw do każdego przedmiotu wykonuje się założenia i projekt, ustala kwestie materiałowe i ekonomiczne oraz opracowuje technologie, przeprowadza niezbędne próby przed rozpoczęciem właściwego procesu wytwarzania; następnie wykonuje się w materiale zaplanowany przedmiot, posługując się odpowiednimi narzędziami. Po wykonaniu poddaje się go próbom technicznym i użytkowym. W przypadku wykonania usług polegających na naprawie, tok będzie nieco inny. Czynnością pierwszą będzie zaplanowanie pracy,

¹⁵ J. Węgrzynowicz, *Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne*, Warszawa 1971, s. 61.

połączone najczęściej z demontażem i wyszukaniem błędu, usterki, miejsca zniszczenia, następnie ustala się sposób wytworzenia zepsutej części, wstawienie części zamiennej i pracę tę się wykonuje. Dalszą czynnością jest próba naprawionego podzespołu, montaż, próba techniczna oraz użytkowa całości. Zajęcia techniczne sporadycznie są prowadzone dla uczniów klas młodszych, chociaż dobrze zaplanowane mogłyby okazać się niezwykle interesujące, zwłaszcza dla chłopców.

Trzecią zakresowo część zajęć pozalekcyjnych, dość często proponowanych dzieciom w wieku wczesnoszkolnym, tworzą **zespoły i kółka plastyczne, muzyczne, rękodzieła artystycznego, zespoły teatralne, choreograficzne i inne**. Do dziedziny zajęć artystycznych zaliczane są również **zespoły filmowe i fotograficzne**. Popularne są artystyczne imprezy masowe. Należy zdawać sobie sprawę z tego, że sprowadzenie do wspólnego mianownika zajęć o tak różnorodnej tematyce jest trudne, chociaż wszystkie nawiązują do jakiejś dziedziny sztuki. Na pewno można jednak stwierdzić, że chodzi w nich o wykształcenie człowieka umiającego odczuwać piękno wyrażone w dziełach sztuki i w wytworach materialnych codziennego użytku, posiadającego równocześnie podstawowy zasób wiedzy o sztuce oraz umiejętność przekazywania innym swoich doznań artystycznych.

Zajęcia w kołach artystycznych można pod względem treści podzielić według podstawowych wrażeń zmysłowych:

- wzrokowych – rysunek, malarstwo, rzeźba, fotografia;
- słuchowych – śpiew, muzyka, sztuka języka;
- dotykowo-muskularnych – taniec, rytmika, gimnastyka artystyczna;
- pochodzące od wrażeń syntetycznych, jakie dają dziedziny sztuki wywołujące ich wielokrotność – kino, teatr, radio, telewizja.

W zespołach artystycznych bardziej niż w innych uzewnętrzniają się indywidualne zainteresowania i uzdolnienia instruktora prowadzącego zajęcia. Stosunkowo luźne są związki programów kółek i zespołów artystycznych z programami nauczania pokrewnych przedmiotów. Tok zajęć uzależniony jest od przyjętego przez kierującego zespołem sposobu wdrażania uczestników w daną dziedzinę sztuki, co z kolei zależy w dużym stopniu od indywidualnych poglądów instruktora.

Czwartą grupę zajęć pozalekcyjnych stanowią **zajęcia sportowe i turystyczne**. Uczniowie klas początkowych mają dość dużą potrzebę ruchu, która w toku zajęć szkolnych nie zawsze jest zaspokajana. Formą typową dla zajęć z dziedziny wychowania fizycznego są szkolne koła sportowe, niestety występujące w niewielu szkołach. Zajęcia sportowe prowadzone z dziećmi zawierają elementy, których celem jest zapewnienie harmonijnego rozwoju form i funkcji fizycznych organizmu, wyposażenie uczestników w zasób specjalnych wiadomości, rozwijanie

uczuciu, kształtowanie woli, charakteru. Wychowanie fizyczne w ten sposób ma pewne związki z procesem wychowania moralnego i estetycznego.

Wewnętrzną strukturę pozalekcyjnych zajęć sportowych można rozpatrzeć z punktu widzenia związków z poszczególnymi dyscyplinami sportowymi. Każda z nich posiada własne zasady i koncepcje ćwiczeń i treningów. Od tych zasad i koncepcji zależy w sposób oczywisty wewnętrzna logika zajęć prowadzonych z uczestnikami.

Kryterium podziału zajęć pozalekcyjnych może być także: czas trwania danej formy organizacyjnej, liczebność grupy oraz stosunek instruktora do prowadzonej grupy.

Mówiąc o **czasie trwania** danej formy organizacyjnej zajęć, mamy na myśli okres, w którym organizuje się charakterystyczne dla tej formy zajęcia. Na przykład dla zajęć w zespołach stałych charakterystyczne jest koło zainteresowań, pracujące przynajmniej rok lub dłużej, zaś dla imprez masowych – konkurs, olimpiada, przedstawienie, zawody przez pewien czas przygotowywane, a następnie uwieńczone kilkugodzinnym występem¹⁶. W zajęciach pozalekcyjnych według kryterium czasu trwania J. Węgrzynowicz¹⁷ wyróżnia cztery podstawowe formy organizacyjne: zajęcia w zespołach stałych; krótkie kursy; imprezy, nazywane często „imprezami masowymi”; zajęcia zabawowe, zwane również propedeutycznymi, przygotowującymi.

Mówiąc o **liczebności grupy** w czasie zajęć pozalekcyjnych, mamy na myśli zespoły stałe, liczące najczęściej po kilkanaście osób (chyba, że są to chóry lub duże zespoły artystyczne, ale i wówczas najczęściej dzielą się one na mniejsze, w miarę autonomiczne części), imprezy charakteryzujące się bardzo dużą ilością uczestników itd. Liczba uczestników grupy wpływa w sposób istotny na wewnętrzną strukturę zajęć, ponieważ trzeba ich przebieg tak ułożyć, aby uzyskać skuteczność oddziaływania na każdego uczestnika, niezależnie od tego, czy pozostaje na zajęciach w malej, czy dużej grupie.

Niezwykle ważny jest **stosunek instruktora** do prowadzonej przez niego grupy, który w dużej mierze decyduje o chęci przynależności dzieci do zespołu. Na przykład w zespołach stałych instruktor przede wszystkim stara się z luźnej grupy uczestników stworzyć żyty i zgrany zespół, a sam zajmuje pozycję doradcy, często współtwórcy tego, co robią dzieci. W trakcie kursów instruktor, albo częściej kilku instruktorów, stara się w jak najkrótszym czasie przekazać uczestnikom odpowiednią porcję wiedzy i umiejętności. Zajmują oni postawę zbliżoną do nauczyciela – wykładowcy. W czasie zajęć zabawowych instruktor musi być po prostu dyskretnym towarzyszem zabaw. W każdym z przytoczonych przykładów instruktor zajmuje wobec grupy zupełnie inną pozycję.

¹⁶ J. Węgrzynowicz, op. cit, s. 90.

¹⁷ Tamże, s. 89.

PODSUMOWANIE

Zaprezentowana różnorodność form zajęć pozalekcyjnych możliwych do wykorzystania w czasie ich organizowania pozwala bez wątpienia każdemu wychowawcy wybrać najodpowiedniejszą z nich, uwzględniającą element zainteresowań uczniów, swoich umiejętności oraz możliwości w zakresie środków, jakimi dysponuje szkoła. Niestety, jak wynika z obserwacji i analizy wyników prowadzonych badań w ramach realizacji prac magisterskich pod moim kierunkiem uczniowie mają niewielki wpływ na to, jakie koła będą w ich szkole funkcjonowały. O wszystkim decyduje nauczyciel, który tworząc koło bierze pod uwagę przede wszystkim własne zainteresowania i potrzeby. Dzieci wyrażają pozytywny stosunek do zajęć pozalekcyjnych, jednakże tylko część uczniów bierze w nich udział ze względu na ich małą atrakcyjność. Interesujące zatem byłoby włączenie rodziców do prowadzenia zajęć pozalekcyjnych. Reprezentują oni różne zawody, mają wiele pasji, uzdolnień, które mogliby przekazać dzieciom.

Analizując publikacje dotyczące zajęć pozalekcyjnych na łamach takich czasopism jak: „Nowa Szkoła”, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, „Życie Szkoły”, „Edukacja i Dialog” należy stwierdzić, że autorzy artykułów często postulują bardzo trafne rozwiązania pedagogiczno-organizacyjne. Dlatego też poniżej zamieszczam wykaz literatury. Materiał ten oparty na wnikliwych obserwacjach, popartych długoletnią praktyką, może stanowić inspirację dla nauczycieli.

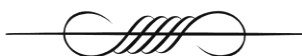
Elżbieta Marek

Bibliografia:

- Ablewicz P., *Czas wolny dzieci i młodzieży: zestawienie bibliograficzne w wyborze za lata 1993–2004*, „Wszystko dla Szkoły” 2004, nr 12, s. 24–25.
- Barczak W., *Organizacja czasu wolnego w świetlicy szkolnej*, „Życie Szkoły” 2002, nr 4, s. 202–206.
- Federowicz I., *Ognisko pracy pozaszkolnej*, „Życie Szkoły” 2004, nr 3, s. 26–27.
- Gieleciak U., *Książka – moja Arkadia, kraina szczęścia. Propozycja pozalekcyjnych zajęć profilaktyczno-edukacyjnych w bibliotece szkolnej*, „Biblioteka w Szkole” 2001, nr 10, s.18–19.
- Głomski Z., *Program profilaktyczno-wychowawczy*, „Czas wolny inaczej”, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2001 nr 6, s. 20–21.
- Górska G., *O pracy kół zainteresowań*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 4, s. 51–52.
- Hamada M., *Co robi uczeń w wolnym czasie?*, „Wychowawca” 2003, nr 7/8, s. 31–33.
- Inerowicz P., *Rola pozalekcyjnych zajęć sportowo-rekreacyjno-turystycznych w zagospodarowaniu czasu wolnego*, „Lider” 2000, nr 9, s. 23–25.

- Janas M., *Sposób na czas wolny*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 6, s. 21–22.
- Minczakiewicz E., *Stymulująca funkcja zabawy w przezwyciężaniu trudności i zaburzeń w zachowaniu u dzieci z deficytami rozwoju*, „Lider” 2005, nr 4, s. 8–13.
- Rechnio B., *Czas wolny – radość i problem*, „Wszystko dla Szkoły” 2004, nr 7–8, s. 9–13.
- Stasiak T., *Zagospodarowanie czasu wolnego uczniów poprzez aktywność ruchową*, „Lider” 2003, nr 7–8, s. 16.
- Świerzińska K., *Czas wolny to problem pedagogiczny*, „Edukacja i Dialog” 2004, nr 2, s. 37–41.
- Truskolaska J., *Zabawa jako forma spędzania wolnego czasu*, „Klanza w Czasie Wolnym” 2003, nr 1, s. 3–9.

Magdalena Grabałowska
Szkoła Podstawowa nr 26 w Częstochowie

CZAS WOLNY UCZNIÓW KLAS MŁODSZYCH A ŚRODOWISKO RODZINNE

Problem czasu wolnego stał się w ostatnich latach treścią wielu prac badawczych i artykułów publicystycznych. Wiele prowadzonych badań koncentruje się wokół sposobów spędzania czasu wolnego przez dzieci i młodzież szkolną. Szczególnego znaczenia nabiera czas wolny w życiu ucznia, bowiem efekty pracy wychowawczej w dużym stopniu zależą od tego, jaką ilością czasu dziecko dysponuje, jakim podlega wpływom, gdzie i w jaki sposób spędza swój wolny czas. Istotną więc sprawą jest właściwa organizacja czasu ucznia, a także sposoby racjonalnego gospodarowania tym czasem.

Duży wpływ na problemy dotyczące zagospodarowania czasu ucznia wywiera jego środowisko rodzinne. To właśnie rodzina powinna wdrażać dzieci już od najmłodszych lat do właściwej organizacji dnia. Prawidłowy społecznie rozwój dziecka wymaga przede wszystkim prawidłowych społecznie wzorców postępowania w jego najbliższym środowisku.

E. Wnuk-Lipiński podaje, że podstawowym źródłem danych w zasobach wydatkowania czasu są badania pod nazwą „budżet czasowy” lub „bilans czasu”.